

SADULLAH GÜLTEN

OSMANLI-SAFEVİ KISKACINDA KIZILBAŞLAR

Açılın Kapılar Şah'a Gidelim

GİRİŞ

Türk tarihinin dönüm noktalarından biri de şüphesiz 13. yüzyılın sonu ile 14. yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın Erdebil şehrinde kurulan Safevî tarikatının beşinci kuşak şeyhlerinden Cüneyd'in (1447-1460) Türkmenlerden aldığı destekle *öbür dünyanın sultanlığını bırakıp bu dünyanın sultanlığına*¹ heveslenmesidir. Onun açtığı bu yolda ilerleyen oğlu Haydar (1469-1488) Safevî tarikatı müritleri olan Türkmenlere kızıl bir başlık takarak onları Kızılbaş adıyla dinî-siyasî bir birlik altında toplar. Torunu İsmail ise (1501-1524) İran'da Safevî Devleti'ni kurarak şeyhlikle şahlığı birleştirip hem öbür dünyanın hem de bu dünyanın sultanlığını elde eder. Böylece tarikatın kurucusu olan atası Şeyh Safiyüddin Erdebili'nin (1252-1334) torunlarından birinin devlet kuracağı şeklinde yorumlanan rüyalarını da gerçekleştirir.²

Faruk Sümer, 1501 tarihinde Şah İsmail'le birlikte İran'da Safevî Devleti'ni kurarak Şeyh Safiyüddin Erdebili'nin rüyalarını gerçekleştirenlerin Anadolu'dan giden Türkmenler

1 Abdüllatif Kazvini, *Safevi Tarihi*, çev. H. Mohemmednejad, Ankara 2011, s. 24.

2 Bu rüyalar için bkz. Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar, Osmanlılar, Safeviler*, İstanbul 2016, s. 54.

olduğu kanaatini taşıırken Suriye, İran ve Azerbaycan gibi geniş bir bölgeye dağılan ve çeşitli siyasi teşekküller kuran göçebelerin etkisini adeta yok sayar. Anadolu'dan gittiğini iddia ettiği grupları ise Suriye, İran ve Azerbaycan'da da aynı isimle yaşayan oymakları dikkate almaksızın isimleri üzerinden değerlendirip konuyu genel geçer ifadelerle ele alır.³ Onun kadar keskin olmasa da Walther Hinz⁴ ve Adel Allouche⁵ gibi bazı araştırmacılar da sınırlı bazı bilgilerden hareketle buna benzer iddiaları dillendirir. Rudi Paul Lindner⁶ ve Rıza Yıldırım⁷ ise Kızılbaşlığın doğuşunu ve Türkmenlerin Safevî şeyhlerine olan meylini Osmanlıların göçerler üzerindeki baskısına bağlar. Lindner temelde Osmanlıların göçerleri amansız bir şekilde yerleşik hayata geçirme teşebbüsünün daha Osman Gazi (1299-1324) ve Orhan Gazi (1324-1362) dönemlerinde başladığını, sonrasında ise devletin onları yerleşik hayata zorlamak için vergiler altında ezdiğini iddia eder.⁸ Yıldırım ise devletin merkezileşmesiyle Osmanlıların göçebeler üzerinde hukukî, idarî ve malî baskı kurup onları iskâna zorladığını ve ayrıca onların inançlarına hoşgörü göstermediğini belirtir. Lindner ve Yıldırım'a göre bu baskıların sonucunda Türkmenler nihayetinde yarattıkları şahların etrafında birleşir.

3 Faruk Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1999.

4 Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, çev. T. Bıynklı, Ankara 1992.

5 Adel Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, çev. A. E. Dağ, İstanbul 2001.

6 Rudi Paul Lindner, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, çev. M. Günay, Ankara 2000.

7 Rıza Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu*, çev. B. Yıldırım, İstanbul 2017.

8 Halil İnalçık'ın Lindner'e yönelik eleştirileri için bkz. "The Yörüks: Their Origins, Expansion and Economic Role", *Cedrus*, C. II, s. 481.

Sümer, Hinz ve Allouche'nin iddialarının aksine Osmanlıların daha Şeyh Cüneyd'den itibaren Safevî şeyhlerinin faaliyetlerini yakından takip ettiği bilinmektedir. Nitekim II. Murad Şeyh Cüneyd'i ülkesine almazken II. Bayezid Şeyh Haydar'ın öldürülmesini sevinçle karşılamış, yine Şah İsmail'in hurucunu yakından takip ederek sınırlardaki kontrolü artırıp İran tarafına gidip gelenlerin idam edilmesini emretmiştir.⁹ Şah İsmail, Osmanlı sultanından müritlerinin gelişine izin vermesini rica etmişse de bu isteğinin gerçekleştiği söylenemez. Yine 1500 tarihinde Erzincan'a geldiği sırada etrafına beklentisinin çok altında sadece 7.000 kişinin toplanmış olması da Osmanlı topraklarından ona katılanların kalabalık kitlelerden ziyade sipahiler ve müsellemler gibi münferit hareket eden bazı kişiler olduğu anlamına gelir. Öte yandan Karamanlı, Turgutlu, Bayburtlu ve Varsaklara bağlı bazı konar-göçer cemaatlerle yaşanan birtakım problemlerden hareketle, Osmanlıların göçerler üzerindeki baskısını iddia eden araştırmacılar ise göçebelerin Osmanlı Devleti'nin temel unsurlarının başında geldiği ve göçer hayatın sürdürülmesi yönünde tedbirler alıp onları özel kanunlarla koruduğu gerçeğini dikkate almazlar. Bu yüzden hem Safevî Devleti'nin kuruluşunu Anadolu Türkmenlerine bağlayan Sümer, Hinz ve Allouche'nin hem de Kızılbaşlığın doğuşunu Osmanlıların göçer düşmanlığına bağlayan Lindner ve Yıldırım'ın iddiaları oldukça tartışmalıdır. Onların aksine Kızılbaş hareketinin doğuşu ve gelişimi Osmanlı hâkimiyetinde bulunanlarla birlikte Safevî şeyhlerinin dinî-siyasî karizmasına kapılan Karakoyunlu, Akkoyunlu, Memlük, Dulkadirli, Karamanlı ve

9 II. Bayezid döneminde hazırlanan ahkâm defterlerinde konuyla ilgili pek çok hüküm yer alır. Bkz. II. Bayezid ve Doğu Sorunu.

Ramazanlıların hâkimiyeti altındaki Anadolu, İran, Azerbaycan ve Suriye gibi geniş bir coğrafyaya dağılan konar-göçerler bir bütün olarak dikkate alınmadan anlaşılmaz.

Her ne kadar Kızılbaşlığın doğuşu ve Safevî Devleti'nin kuruluşu Anadolu Türkmenlerine ve Osmanlıların göçerler üzerindeki baskısına bağlanamazsa da bu gelişmeler Safevî müritlerinin kalabalık bir şekilde yaşadığı Osmanlı Devleti'ni doğrudan etkisi altına almıştır. Safevî Devleti'nin kurulduğu sırada zaten pek çok sorunla uğraşan Osmanlı sultanı II. Bayezid (1481-1512), Kızılbaşlara karşı birtakım tedbirler aldıysa da sıcak çatışmaya girmemek yönündeki pasif tutumu onu tahtından edecektir. Yerine geçen oğlu I. Selim (1512-1520) Şah İsmail'i Çaldıran Savaşı'nda (1514) yense de Kızılbaşların *mürşid-i kâmil* olarak kabul ettikleri Safevî şahlarına olan bağlılığının önüne geçemez. Aksine Kızılbaşların şahlarına karşı bağlılıkları devam ederken sosyal, siyasî ve ekonomik problemlerin üzerine eklenen Safevî propagandası sonucunda 1510-1530 tarihleri arasında bazıları doğrudan Safevî halifesi olan ve mehdilik iddiasında bulunan Şahkulu, Şah Veli ve Kalender Çelebi'den başka Nur Ali Halife, Söklenoğlu Musa, Baba Zünnûn, Domuzoğlan, Yekçe/Beyce Bey, Veli Halife ve Seydi'nin önderliğinde gerçekleşen isyanlar meydana gelmiştir.

Bu isyanlar sırasında isyancılardan bir kısmı İran'a giderken bazıları ise ya öldürülmüş ya da sürgün edilmiştir. Bu kargaşadan etkilenen sair halk da emniyet kaygısıyla güvenli bölgelere kaçmak zorunda kalırken, bu kaos ortamı Osmanlı belgelerine *Kızılbaş fetreti* olarak yansır. Esasen Sümer'in ve diğerlerinin iddiasının aksine Anadolu'da yaşayan Safevî müritlerinin eskisine nispetle kalabalık bir şekilde

İran'a gidişleri de Safevî Devleti'nin kuruluşu sırasında değil, savaşlarda eriyen asker ihtiyacını karşılamayı ve Kızılbaş aşiretler arasındaki nüfuz mücadelesini dengelemeyi amaçlayan Şah İsmail ve oğlu Şah Tahmasb'ın (1524-1576) etkili propagandaları neticesinde saltanatlarının ilk dönemlerinde geçici bir şekilde yoğunlaşmıştır. Fakat 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başında tutulan tahrir defterlerindeki nüfusla ilgili verilerin yanı sıra ahkâm ve mühimme defterlerindeki hükümler Kızılbaşların İran tarafına kitleler halinde gittiğine yönelik Osmanlı tarih yazarlarının abartılı ifadelerine ve onların etkisinde kalan modern tarihçilerin verdiği bilgilere tereddütle yaklaşmak gerektiğini gösterir. Zira bahsedilen dönemde Teke yöresi Türkmenleri hariç bütün konar-göçer teşekküllerin nüfusları azalmak yerine önemli sayılabilecek bir oranda artmıştır. Yine isyanlara katılanlar, bu sırada ölen veya sürgün edilenlerle ilgili hem Osmanlı tarih yazarlarının hem de modern tarihçilerin verdiği rakamlar da bu çerçevede oldukça abartılıdır.

İsyanlar ve isyan teşebbüsleri Osmanlılardaki güvenlik kaygısını artırırken, ulemanın verdiği tartışmalı fetvalar ve devlet görevlilerinin bazı suistimalleri Kızılbaşlar üzerindeki baskının artmasına sebep olmuştur. Bu yüzden I. Selim'in 1514'teki Çaldıran Seferi öncesinde 40.000 Kızılbaş'ı kattırdığı yönünde Osmanlı tarih yazarlarınca bazı iddialar ortaya atılmıştır. Genel olarak hem Osmanlı-Safevî kaynaklarının hem de dönemin nüfus verilerini barındıran tahrir defterlerinin konuyla ilgili sessiz kalması bu denli bir katliamla ilgili şüpheleri de beraberinde getirir. Fakat bu durum Osmanlıların Kızılbaşları takip etmediği ve cezalandırmadığı anlamına da gelmez. Osmanlı hükümeti Kızılbaşları kontrol

altında tutarak isyan girişimlerini önlemek için, Safevîler tarafından Osmanlı topraklarında isyan çıkartmak, taraftar bulmak ve para toplamak maksadıyla gönderilen halifeleri ve onların müritlerini yakalayıp öldürürken onlarla hareket edebileceğini düşündüğü grupları ise genellikle imparatorluğun çeşitli yerlerine sürmüştür. Bu baskıların sebebi, sıkça dillendirildiği gibi Kızılbaşların inançlarına hoşgörüsüz olunmasıyla doğrudan alakalı olmayıp yabancı, üstelik düşman bir devlete verdikleri destekle ilgilidir. Kızılbaşlarla aynı inançlara sahip olan Bektaşîlere tanınan serbestlik ve destek göz önünde tutulduğunda bu durum daha iyi anlaşılır. Üstelik Osmanlılar ve Safevîler arasındaki sıcak çatışmaların azalmasıyla Kızılbaşlar üzerindeki sıkı takibatın zamanla hafiflemesi de bu iddiayı destekler. Buna karşılık ulemanın verdiği tartışmalı fetvalarla birlikte Kızılbaşlar ve Sünnîlerin birbirine olan önyarguları, devlet görevlilerinin suistimalleri gibi bazı sebeplerden ötürü birtakım baskılarla karşılaştıkları, bunun sonucunda da kapalı bir toplum haline gelerek *sessizlik dönemine*¹⁰ girdikleri bilinir.

Ana hatlarını yukarıda çizdiğimiz çalışmanın ilk bölümünde Erdebil'de kurulan Safevî tarikatının devletleşmesine giden süreçte Şeyh Haydar, Şeyh Cüneyd ve Şah İsmail'in faaliyetlerinin yanı sıra İran'da devlet kuran Şah İsmail'in meşrûiyetinin kaynaklarından bahsedilmiştir. İkinci bölümde Kızılbaş hareketinin doğuşunun iddia edildiği gibi Osmanlıların göçer düşmanlığı üzerinden okunamayacağı, bu iddianın aksine Kızılbaş hareketinin Osmanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Memlük, Dulkadirli, Karamanlı ve Ramazan-

10 İlyas Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, İstanbul 2013 s. 65.

lıların hâkimiyeti altındaki Anadolu, İran, Azerbaycan ve Suriye gibi geniş bir coğrafyada yaşayan konar-göçerlerin dikkate alınmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde Şah İsmail'in hurucuyla birlikte Osmanlılar için başlayan Doğu Sorunu ele alınmış, II. Bayezid'in Şah İsmail'e katılımların önüne geçmek için aldığı önlemlerden bahsedilmiştir. Bu önlemlere karşılık Safevî taraftarı olan ve Osmanlı topraklarında çıkardıkları isyanlarla birlikte bazıları Osmanlı topraklarından İran tarafına giden gruplar arasında yer alan özellikle Rumlu, Tekeli, Çepni, Dulkadirli/Bozok Türkmenleri, Karamanlı, Turgutlu, Bayburtlu, Varsaklı ve Şamlu/Ustaclular tahrir defterinden elde edilen verilerden hareketle değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde ise Çaldıran Savaşı öncesi ve sonrasında Osmanlı topraklarında kalan Kızılbaşların Osmanlılar tarafından takiplerine değinilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEYHLİK TEN ŞAHLIĞA

Kızılbaşların hikâyesi Şeyh Safiyüddin Erdebilî'nin (1252-1334) Azerbaycan'ın Erdebil şehrinde Safevî tarikatını kurmasıyla başladı. Tarikatın Erdebil şehrinde kuruluş buradan yayılması sebebiyle mensuplarına Erdebil sûfleri de denildi. Kısa bir sürede gelişimini tamamlayan tarikat Moğol ve Osmanlılar nezdinde saygın bir yere geldi. Osmanlılar, tarikat şeyhlerinden Cüneyd'e kadar Erdebil'e her yıl *çerağ akçesi* adı altında kıymetli hediyeler gönderdiler.¹

Safevî propagandası kısa zamanda Azerbaycan, İran, Suriye, Anadolu ve hatta Türkistan ve Hindistan'a kadar geniş bir sahaya ulaştı.² Kaynaklar sadece üç ayda Meraga ve Tebriz üzerinden 13.000 müridin Erdebil'e ziyarete geldiğini aktarır. Diğer bölgelerden gelip dergâhı ziyaret edenler de bu sayının altında değildi.³ Osmanlı tarihçisi Aşıkpaşazâde Orta Anadolu'dan/Rum vilayetinden Erdebil'e pek çok kişinin git-

1 Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 7.

2 Reşat Öngören, "Safeviyye", *TDV İA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 460.

3 Roger Savory, *Safeviler Devrinde İran*, çev. Ö. Kolçak, İstanbul 2021, s. 11.

tiğini, *Bunca zahmet çekip Erdebil'e gideceğinize Mekke'ye gidin* diyen komşularına, *Biz ölüye değil diriye gideriz* diye cevap verdiklerini belirtir.⁴ Döneme ait diğer kaynaklar ise Şeyh Safiyüddin ve oğlu Sadreddin dönemlerinde Anadolu'dan Erdebil'e gidip gelenlerin sayısının üç ay içinde 3.000 civarında olduğunu bildirir.⁵ Şeyhin bu üne kavuşmasında 2.000 civarındaki halifesinin faaliyetleri önemlidir.⁶

Şeyh Safi'nin 1334 tarihinde ölümüyle yerine geçen oğlu Sadreddin Musa (1334-1391) tarikatın mürit sayısını her geçen gün artırdı. Tarikata olan bu ilgi bölge yöneticilerini rahatsız etmeye başladı. Çobanoğlu emirlerinden Melik Eşref, Sadreddin Musa'nın artan gücünden çekinerek kısa süreliğine de olsa onu hapsedti. Hoca Ali (1391-1429) ve Şeyh İbrahim (1429-1447) döneminde tarikat Türkmenler arasındaki genişlemesini sürdürdü. Hoca Ali döneminde bazı silik hatıraları yansıtan rivayetlerde Anadolu Türkmenlerinden bazılarının (Rumluların) tarikata bağlandığı aktarılır. Buna göre Timur, Ankara Savaşı'ndan sonra Anadolu'dan götürdüğü esirleri Hoca Ali'nin ricası üzerine serbest bıraktı.⁷ Şeyh Şah adıyla da bilinen Hoca Ali'nin oğlu Şeyh İbrahim ise mürit sayısını artırmakla kalmayıp zenginleşerek bir şah gibi yaşamaya başladı.⁸

4 Aşıkpaşazâde, *Tevarih-i Ali Osman*, İstanbul 1332, s. 264 vd.

5 Vahap Aktaş, *Safvetüs-Safa'ya Göre Anadolu'da Kızılbaş (Alevi) İnançının Teşekkülü ve Anadolu'da Kızılbaş (Alevi)-İktidar Münasebetleri (XIII. Yüzyıl)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2013, s. 48.

6 Yılmaz Karadeniz, "Safevi Devleti'nin Kuruluş Meselesi: Kızılbaşların Ortaya Çıkışı", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, s. 60.

7 Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 9.

8 Roger Savory, *Safeviler Devrinde İran*, s. 11-17.

ŞEYH CÜNEYD

Şeyh İbrahim'in 1447'de ölümünden sonra oğlu Cüneyd ile kardeşi Cafer arasında tarikatın şeyhliği problem haline geldi. Bu döneme kadar tarikat şeyhliği babadan oğula geçtiği için gelenek Şeyh Cüneyd'den yana olmasına rağmen Cafer şeyhliği ona bırakmak istemedi. Bu konuda Cüneyd'in militan Şiîliğe ait marjinal fikirler taşıması etkili olmalıdır. Cüneyd, tarikatın her geçen gün artan taraftarlarından faydalanarak, onlardaki potansiyel askerî gücü kendi lehinde değerlendirip devlet kurmak gibi bir düşünceye kapıldı. Anlaşıldığı kadarıyla Cüneyd'le birlikte tarikatın gücü siyasî bir oluşuma dönüşmeye hazırды. Aslında tarikat şeyhlerinin saltanat düşüncesine uzak olmadığı, tarikatın ikinci şeyhi Sadreddin Musa'nın bölgenin emiri tarafından bir süre tutsak edilmesinden hareketle de söylenebilir. Tarikat şeyhliğinin babadan oğula geçmesi tarikatın politikleşmesinin de sebepleri arasındadır. Bu bakımdan şeyhlerin siyasî hedeflerinin Cüneyd'den önce başladığı, fakat onunla kuvvetlenerek kuvveden fiile geçtiği anlaşılmaktadır. Abdülatif Kazvini'ye göre onu bu düşünceye sevk edenler dört bir yandan tekkeye gelen müritleridir. Günden güne artan müritleri şeyhlerini saltanat tahtına çıkarma konusunda oldukça isteklidirler.⁹

Şeyh Cüneyd'in devlet kurma düşüncesi amcası Cafer tarafından Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşah'a (1437-1468) iletildi. Bu gelişmelerden tedirgin olan Cihanşah ise Şeyh Cafer'e bir mektup yazarak Cüneyd'i tekkeden uzaklaştırmasını istedi. Ayrıca Cüneyd'e de tehdit dolu bir mektup göndererek ondan müritlerini dağıtmasını, aksi takdirde onu ve adamlarını

9 Abdülatif Kazvini, *Safevi Tarihi*, s. 24.

yok edeceğini bildirdi.¹⁰ Karakoyunlu Sultanı Cihanşah'ın da Şii eğilimli olması Cüneyd'in Şii görüşlerinden ziyade artan askerî ve siyasî gücünden endişe ettiği anlamına gelir. O, böylece kendisine karşı potansiyel bir düşmanın ortaya çıkmasını önlemek niyetindeydi.¹¹ Aslında ilerde bahsedileceği üzere Safevî şeyhlerinin devletleşme girişimleri sadece Karakoyunluları değil aynı zamanda Osmanlı, Karamanlı, Akkoyunlu, Memlükler ve Özbekleri de rahatsız etmişti. Her defasında onlara dergâhlarında müritleriyle ilgilenmeyi telkin ederken saltanat işlerini kendilerine bırakmalarını teklif etmişlerdi. Diğer taraftan Cüneyd'in militan bir Şiilik fikrine nasıl kapıldığı ve onu kimlerin yönlendirdiği gibi sorular cevapsızdır. Cüneyd'in bu tür fikirlere Türkmenler tarafından yönlendirildiğine ve onların arasında dolaşırken kendi emelleri için büyük bir güç olarak gördüğü aşiretlerin inançlarını siyasî maksatları uğruna benimsediğine dair görüşler vardır.¹² Ancak Cüneyd'in Erdebil'den kovulmasından sonra gittiği Anadolu ve Suriye'de Sünnî şeyhler tarafından aşırı fikirlere sahip bir şeyh olarak kabul edilmesinden hareketle, Şiiliği Anadolu'ya gelmeden önce henüz Erdebil'deyken benimsemiş olması da ihtimal dâhilindedir. Son tahlilde Safevî tarikatının kuruluşundan Şeyh Cüneyd'e kadarki süreçte Sünnî olduğu, fakat onunla militan Şiiliğe dönüşerek adeta yeni bir tarikat hüviyeti kazandığı söylenebilir.¹³

Şeyh Cüneyd amcası Cafer ve Karakoyunlu Cihanşah'ın tehdidi karşısında Erdebil'i terk ettiği 1447'de Azerbaycan'ın

10 Rıza Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu*, s. 171.

11 Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, İstanbul 2010, s. 24.

12 Faruk Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu*, s. 10; Rıza Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu*, s. 220.

13 Rıza Yıldırım, *Menâkıb-ı Evliya (Buyruk)*, İstanbul 2020, s. 69.

kuzeyinde Karakoyunlular, Diyarbakır merkez olmak üzere Doğu Anadolu'da Akkoyunlular, Orta Anadolu'da Karamanoğulları, Toroslar bölgesinde Ramazanoğulları, Suriye ve Güney Anadolu'nun bir kısmında Memlükler, Anadolu'nun önemli bir kısmında ise bu devletlerin bazılarıyla sınırı olan Osmanlı Devleti yer almaktaydı. Yaklaşık on yıl boyunca Türkmenler arasında oba oba dolaşan şeyhin ilk durağı Karabağ ve Ermenistan üzerinden Safevî tekkesine bağlı kalabalık bir mürit topluluğunun yaşadığı Anadolu oldu. Anadolu'daki faaliyetleriyle ilgili Safevî kaynakları tamamen suskunken, Osmanlı kaynaklarından da sadece Aşıkpaşazâde'de bazı bilgiler vardır. Osmanlı topraklarına ayak basar basmaz II. Murad'a hediye olarak seccade, Kur'an ve bir tesbih gönderip kendisini siyasî hedefleri olmayan bir derviş olarak tanıtip ondan müritleriyle birlikte kalabileceği Sivas ve Amasya arasındaki Kurtbeli'ni istedi. Cüneyd'in devlet kurma fikrinde olduğu Cihanşah gibi II. Murat'ın da dikkatini çekmişti. Bu yüzden, "Bir tahtta iki padişah olmaz diyerek," isteğini reddedip kendisine iki yüz altın, müritlerine de bin akçe göndererek Osmanlı topraklarını terk etmesini emretti.¹⁴ Bu bilgi Osmanlıların da Cihanşah gibi Cüneyd'in faaliyetlerini yakından takip ettiği anlamına gelir.

Bu emir üzerine henüz Osmanlı hâkimiyetine girmemiş olan Karamanoğullarının idaresindeki Konya'ya giderek Sadreddin Konevî'nin zaviyesine misafir oldu. Zeyniyye tarikatının Anadolu'daki temsilcisi olan zaviye şeyhi Şeyh Abdüllatif, onun fikirlerini ve kanaatlerini iyi bildiği için zaviyeyi misafire bırakıp bir süre evine çekilerek onunla görüşmedi.¹⁵ İki şeyhin

14 Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, s. 26.

15 Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, s. 26.

buluşması aradaki gerginliğin artmasına ve Cüneyd'in Konya'yı terk etmesine sebep oldu. Cüneyd, Şiilerin ashap hakkındaki kanaatlerini savunarak bir tartışma açtı. Bu tartışma, "Ashaba mı bağlılık evladır evlada mı?" sorusunda düğümlendi. Şeyh Abdüllatif, "Senin bahsettiğin hususta ashabadır," cevabını vererek ayetlerden delil getirdi. Cüneyd'in, "O ayet indiğinde sen orda mıydın?" şeklindeki itirazı üzerine tartışma şiddetlendi ve Cüneyd kafirlikle suçlandı. Tartışma neredeyse kavgaya dönüşmek üzereyken oradakiler şeyhlerin kollarına girerek onları birbirinden uzaklaştırdı.¹⁶

Konya'da daha fazla kalamayacağını anlayan şeyh, taraftarı olan Varsakların yaşadığı Taşeli'ne gitmek üzere buradan ayrıldı. Peşini bırakmayan Şeyh Abdüllatif, Karaman Beyi İbrahim'e mektup yazarak Cüneyd'in bir sûfi değil şeriatı bozmak ve evlâd-ı resûllük davası ile devlet kurma amacını taşıyan bir kişi olduğunu anlatarak yakalanmasını istedi. Durumdan haberdar olan Cüneyd, müritlerinden bazılarıyla birlikte kaçıp Halep ve Dulkadirli Türkmenlerinin kışlak sahası olan Halep taraflarına gitti. Burada bölgenin hâkiminden Cebeliarus Dağı'nda yıkık bir kaleyi alıp tamir ettirerek tekke olarak kullandı.¹⁷ Cüneyd, kısa bir süre Varsaklar arasında kalmış olsa da mürit sayısını artırdı. Bunlardan bir kısmı torunu Şah İsmail'in hurucunda onun etrafında birleşeceklerdi. Antakya, Kilis, Antep ve Maraş'ta yoğun bir propaganda faaliyetine başlayarak çevresine kalabalık bir mürit kitlesi toplandı. Ona katılanlar arasında 1416 tarihinde Osmanlılara karşı isyan eden Şeyh Bedreddin'in takipçileri de vardı. Yine burası Tanrı'nın insan bedenine hulûl ettiği gibi inançlara sahip olan Hurûflerin de güçlü olduğu

16 Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar, Osmanlılar, Safeviler*, s. 59.

17 Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 19.

yerler arasındaydı.¹⁸ Şeyh Bedreddin'in müritlerinin farzlar ve haramlar konusunda Şeyh Cüneyd'in müritlerini etkilediği anlaşılmaktadır. Bedreddiniler ve Kızılbaşlar arasında oldukça yakın bir ilişki olduğu Şeyh Mahmud Hüdayî'nin yazdığı bir takrire de yansır. O, her iki grubu da aynı göstereyerek Bedreddiniler ile Kızılbaşların bir olduğundan ve Kızılbaş seferi zamanında onlara sefer emri geldiğinde kimisinin tımardan feragat ettiğini kimisinin de kılıcını mühürleyip gittiğini söyler.¹⁹ *Haniwaldanus Anonimi*'nde Şah İsmail'in Anadolu'ya geliş haberini aldıklarında hazır olmak için silah depoladıkları belirtilen gruplardan²⁰ bazıları da Balkanlardaki Bedreddiniler olmalıdır.

Cüneyd'in etraftan gördüğü ilgi bölgedeki Mevlâna Ahmed Bekri ve Abdülkerim Halife gibi Sünnî şeyhleri tedirgin etti. Onlar kalabalık bir Türkmen grubunun yaşadığı bölgeden onu uzaklaştırmak için Memlük Sultanı Çakmak'a mektup yazdılar. Mektupta, "Deccal senin bölgede ortaya çıktı," diyerek Cüneyd'den deccal olarak bahsettiler. Sultan Çakmak ise Halep valisine Cüneyd'e karşı harekete geçmesini bildirdi. İki kuvvet arasında meydana gelen savaşta Cüneyd yenilerek Türkmenlerin arasında gizlendi. Ancak takip edildiği için buralarda da tutunamayacağını anlayarak bu kez de müritlerinin kendisini kolayca bulabilecekleri Canik'e gitti. Canik bölgesi Osmanlı hâkimiyetinde olmasına rağmen 1453-1456 tarihleri arasında burada üç sene kalarak ateşli ve sadık taraftarlar edildi. Bölgenin şartları nedeniyle de gaza faaliyetine

18 Adel Allouche, *Osmanlı-Safevi İlişkileri*, s. 54.

19 Ahmet Refik, *16. Asırda Rafizilik ve Bektaşilik*, İstanbul 1932, s. 5.

20 Richard F. Kreutel, *Haniwaldanus Anonimi'ne Göre Sultan Bayezid-i Veli (1481-1512)*, çev. N. Öztürk, İstanbul 1997, s. 46. (Bundan sonra *Haniwaldanus Anonimi*)

başladı. Zira bölgedeki Türkmenler zaten uzun zamandır Çepni beylerinin önderliğinde Trabzon Rum Devleti'yle yoğun bir mücadele içindeydiler. Bundan da cesaret alarak Trabzon Rum Devleti'ni yıkıp yerine kendi devletini kurmak için hazırlıklara başladı. Fakat onun devlet kurmaktan ziyade Türkmenleri gaza etrafında birleştirmek ve gücünü sınamak istediği düşünülmektedir.²¹ Nihayet onlardan topladığı kuvvetlerden başka Niksar emirinin de yardımıyla 1456'da Trabzon'a saldırarak şehri kuşattı. Trabzon'un Osmanlı vasalı olması sebebiyle II. Mehmed'in bölgeye ordu sevk ettiğini duyunca kuşatmayı kaldırarak kendisini takip eden Osmanlı ordusunun önünden kaçtı. Dolaştığı diğer yerlerde olduğu gibi burada da önemli bir mürit kitlesi edindi. Şah İsmail, Safevî Devleti'ni kurmak için ortaya çıktığında etrafında toplananlardan bazıları da dedesi zamanında Safevîlere bağlanan bu Doğu Karadeniz Çepnileri olacaktır.²²

Canik bölgesinden ayrıldığı sırada Akkoyunlu Uzun Hasan (1423-1478) ile Karakoyunlu Cihanşah (1437-1468) savaş halindeydi. Şeyh Cüneyd bundan yararlanarak Diyarbakır'da bulunan Uzun Hasan'ın yanına gitmeye karar verdi. Uzun Hasan da diğer hükümdarlar gibi ona güvenmeyerek önce tutuklattıysa da Cihanşah'a karşı onun 20.000 kişilik silahlı müridinden istifade edebileceğini düşünerek onu serbest bıraktı.²³ Üstüne de kız kardeşi Hatice Begüm ile evlendirdi. Böylece o bir hanedana damat olarak manevî iktidarının yanına siyâsî iktidarı da ekledi.²⁴ Uzun Hasan'ın izniyle serbestçe

21 Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, s. 27.

22 *Tarih-i Kızılbaşan*, Tercüme ve Notlar. Tufan Gündüz, İstanbul 2015, s. 46.

23 Faruk Sümer, *Çepniler*, İstanbul 1992, s. 35.

24 Adel Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 55.